

NEKOLIKO PODATAKA O ŠKOLSTVU U ISTOČNOJ BOSNI PRED KRAJ TURSKE VLADAVINE

U godišnjaku Zavičajnog muzeja u Tuzli »Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne«, 1958, (149—198) objavio sam rad: »Školstvo u sjeveroistočnoj Bosni posljednjih decenija turske vladavine«. Tu sam se osvrnuo na škole i učenike u nizu mjesta i sela sjeveroistočne Bosne. U uvodu sam dao najpotrebnije podatke o školstvu svih vjeroispovijesti u Bosni i Hercegovini u XIX vijeku do austro-ugarske okupacije (1878).

Ovom prilikom iznijecu nekoliko podataka, statističkih i drugih, o školama i učenicima u četiri kadiluka istočne Bosne pred kraj turske vladavine: Rogatica, Višegrad, Čajniče i Foča.

Reorganizacijom uprave i sudstva (1865) Bosna je postala vilajet na čelu s valijom. Bosanski vilajet obuhvatao je sedam sandžaka (okružja): sarajevski, zvrnički, travnički, banjalučki, bihački, hercegovački i noyopazarski.

Kadiluci Rogatica, Višegrad i Čajniče, o kojima je ovdje riječ, spadali su u sarajevski sandžak, a kadiluk Foča u hercegovački.

O školama i učenicima muslimanima i pravoslavnim (Srbima), koje su postojale u tim kadilucima, brojno govore statistički podaci u službenim kalendarima (salnamama) bosanskog vilajeta, koji su objavljivani nekoliko godina pred okupaciju. Iako ti podaci nisu pouzdani i potpuni, i treba ih uzeti s rezervom, u nedostatku drugih mogu da posluže, bar donekle, za orijentaciju. Prema tim podacima, brojno stanje u četiri navedena kadiluka u vremenu od 1867—1878, izgleda ovako.

Kadiluk Rogatica

Godina 1284. po hidžri (1867/68)

Broj škola: muslimanskih 5.

Broj učenika: muslimana 143 m., 59 ž.

Godina 1285. po hidžri (1868/69)

Broj škola: muslimanskih 5.

Broj učenika: muslimana 155 m., 18 ž.

Godina 1286. po hidžri (1869/70)

Isto brojno stanje kao u prethodnoj godini.

Godina 1287. po hidžri (1870/71)

Isto brojno stanje kao u godini 1285. po hidžri.

Godina 1288. po hidžri (1871/72)

Broj škola: muslimanskih 3.

Broj učenika: muslimana 72(?) m., 27 ž.

Godina 1289. po hidžri (1872/73)

Broj škola: muslimanskih 3.

Broj učenika: muslimana 74 m., 27 ž.

Godina 1290. po hidžri (1873/74)

Broj muslimanskih škola: sibjan mekteba 15.

Broj muslimanskih učenika: 278 m., 89 ž.

Godina 1291. po hidžri (1874/75)

Isto brojno stanje kao u prethodnoj godini.

Godina 1292. po hidžri (1875/76)

Isto brojno stanje kao u godini 1290. po hidžri.

Godina 1293. po hidžri (1876/77)

Isto brojno stanje kao u godini 1290. po hidžri.

Godina 1294. po hidžri (1877/78)

Broj muslimanskih škola: sibjan mekteba 15.

Broj muslimanskih učenika: 300 m., 25 ž.

Kadiluk Višegrad

Godina 1284. po hidžri (1867/68)

Broj škola: muslimanskih 5, hrišćanskih 2.

Broj učenika: muslimana 126(?) m., 33 ž., hrišćana 20 m., 4 ž.

Godina 1285. po hidžri (1868/69)

Broj škola: muslimanskih 5, hrišćanskih 2.

Broj učenika: muslimana 130 m., 45 ž., hrišćana 21 m., 3 ž.

Godina 1286. po hidžri (1869/70)

Isto brojno stanje kao u prethodnoj godini.

Godina 1287. po hidžri (1870/71)

Broj škola: muslimanskih 5, pravoslavni 2.

Broj učenika: muslimana 130 m., 45 ž., pravoslavni 21 m., 3 ž.

Godina 1288. po hidžri (1871/72)

Broj škola: muslimanskih 7, pravoslavni 1.

Broj učenika: muslimana 195 m., 48 ž., pravoslavni 22 m., 7 ž.

Godina 1289. po hidžri (1872/73)

Broj škola: muslimanskih 7, pravoslavni 1.

Broj učenika: muslimana 190 m., 48 ž., pravoslavni 22 m., 7 ž.

Godina 1290. po hidžri (1873/74)

Broj muslimanskih škola: medresa 1, sibjan mekteba 11.

Broj nemuslimanskih škola i crkava: 2.

Broj muslimanskih učenika: 268 m., 62 ž.

Broj nemuslimanskih učenika: ne navodi se.

Godine 1291—1294. po hidžri (1874—1878)

Isto brojno stanje kao u godini 1290. po hidžri.

Kadiluk Čajniče

Godina 1284. po hidžri (1867/68)

Broj škola: muslimanskih 3, hrišćanskih 2.

Broj učenika: muslimana 119 m., 43 ž., hrišćana 37 m., 3 ž.

Godina 1285. po hidžri (1868/69)

Broj škola: muslimanskih 3, hrišćanskih 2.

Broj učenika: muslimana 129 m., 55 ž., hrišćana 46 m., 6 ž.

Godina 1286. po hidžri (1869/70)

Isto brojno stanje kao u prethodnoj godini.

Godina 1287. po hidžri (1870/71)

Broj škola: muslimanskih 5, pravoslavni 2.

Broj učenika: muslimana 115 m., 30 ž., pravoslavni 30 m., 15 ž.

Godina 1288. po hidžri (1871/72)

Broj škola: muslimanskih 5, pravoslavni 2.

Broj učenika: muslimana 133 m., 31 ž., pravoslavni 65 m.

Godina 1289. po hidžri (1872/73)

Isto brojno stanje kao u prethodnoj godini.

Godina 1290. po hidžri (1873/74)

Broj muslimanskih škola: sibjan mekteba 5.

Broj nemuslimanskih škola i crkava: 2.

Broj muslimanskih učenika: 105 m., 15 ž.

Broj nemuslimanskih učenika: 45 m.

Godina 1291—1293. po hidžri (1874—1877)

Isto brojno stanje kao u godini 1290. po hidžri.

Godina 1294. po hidžri (1877/78)

Broj muslimanskih škola: sibjan mekteba 5.

Broj nemuslimanskih škola i crkava: 2.

Broj muslimanskih učenika: 150 m., 15 ž.

Broj nemuslimanskih učenika: 58 m.

Kadiluk Foča

Godina 1284. po hidžri (1867/68)

Broj škola: muslimanskih 5, hrišćanskih 5.

Broj učenika: muslimana 211 m., 7 ž.

Broj učenika hrišćana: ne navodi se.

Godina 1285. po hidžri (1868/69)

Broj škola: muslimanskih 5, hrišćanskih 5.

Broj učenika: muslimana 322 m., 8 ž.

Broj učenika hrišćana: ne navodi se.

Godina 1286. po hidžri (1869/70)

Isto brojno stanje kao u prethodnoj godini.

Godina 1287. po hidžri (1870/71)

Broj škola: muslimanskih 9, pravoslavni 1.

Broj učenika: muslimana 210 m., 48 ž., pravoslavni 48 m., 12 ž.

Godine 1288—1289. po hidžri (1871—1873)

Isto brojno stanje kao u godini 1287. po hidžri.

Godina 1290. po hidžri (1873/74)

Broj muslimanskih škola: medresa 1 (?), sibjan mekteba 14.

Broj nemuslimanskih škola i crkava: 14.

Broj muslimanskih učenika: 130 m., 55 ž.

Broj nemuslimanskih učenika: 3 m.

Godina 1291. po hidžri (1874/75)

Broj muslimanskih škola: medresa 2, sibjan mekteba 14.

Broj nemuslimanskih škola i crkava: ne navodi se.

Broj muslimanskih učenika: 130 m., 55 ž.

Broj nemuslimanskih učenika: 14 m., 3 ž.

Godina 1292. po hidžri (1875/76)

Broj muslimanskih škola: medresa 2, sibjan mekteba 14.

Broj nemuslimanskih škola i crkava: ne navodi se.

Broj muslimanskih učenika: 130 m., 58 ž.

Broj nemuslimanskih učenika: 14 m., 3 ž.

U salnamama za godinu 1293. i 1294. po hidžri nije iznesena statistika škola i učenika u hercegovačkom sandžaku, kome je pripadala Foča, vjerovatno zbog toga što je taj sandžak, kratko vrijeme pred okupaciju, bio odvojen od Bosne kao poseban vilajet.

S obzirom da su navedeni statistički podaci oskudni i šturi, neće biti suvišno ako iznesem bar nešto konkretnije o školstvu u pomenutim kadilucima u navedenom razdoblju.

Godine 1869. povedena je akcija za podizanje ruždije u Rogatici. Te godine, prilikom posjete valije Safvet-paše Rogatici, zamolio ga je kajmekam rogatičkog kadiluka Sejfulah-beg da mu dopusti da može od svoga imanja sagraditi ruždiju, što mu je valija i dozvolio. Nešto kasnije, po svoj prilici 1870, Rogatica je dobila ruždiju. Osnivanjem ruždije udaren je temelj prvoj državnoj svjetovnoj školi u ovome mjestu. U salnami za godinu 1288. po hidžri (1871/72) pominje se kao drugi učitelj u njoj Šakir ef., dok je mjesto prvog učitelja bilo upražnjeno. Ruždija je radila nekoliko godina. Dopisom od 6. rebi-ul-evela 1291. (23. aprila 1874) rogatički kajmekam je izvijestio vilajetsku upravu da nisu stigli zemljovid i zemljopisi za ruždiju.

U bivšem rogatičkom srezu postojala je prije okupacije srpska škola na Sokocu. Prema jednom podatku ona je osnovana 1874. a prema drugom 1871. godine. Prvi učitelj bio je neki Milovan Crnogorac.

Originalni dokumenat o osnivanju ove škole nalazio se prije prvog svjetskog rata kod Sime Begovića, sveštenika sa Pala, jednog od učenika ove škole, ali je u ratnom metežu propao. Po njegovom sjećanju, koje je zabilježio Risto Sušljic, u tome dokumentu stajalo je otprilike ovako: »Mi kmetovi sa Glasinca u ime Boga i živonačalne Trojice i svete Bogorodice osnovasmo 1874. g. srpsku školu na Sokocu i pogodismo učitelja Milovana Crnogorca za 300 groša tvrdijeh para na godinu i povrh toga: 12 junjaga vune, 5 junjaga masla, 10 junjaga kajmaka, 50 oka sira i 200 oka ječmena mliva«.

I. G. (Ilija Grbić?) zabilježio je ovako sadržaj prepisa toga dokumenta: »Uime Svete Trojice i Matere Bogorodice, mi kmetovi sela Glasinca sastadosmo se u Sokocu na Gracu i osnovasmo školu. Za učitelja postavismo Milovana Crnogorca i odredismo mu platu od 300 groša tvrdije para godišnje, dva tovara ječmena mliva, 10 oka kajmaka, 10 junaga vune, 5 junaga masla i da ga drvarimo«.

Crnogorac se zadržao kratko vrijeme na Sokocu. Poslije njega došao je za učitelja Risto Čajkanović, zatim Risto Radić, koji je od školskih kvalifikacija imao dva razreda gimnazije. Kao prvi školovani učitelj došao je »iz prijeka« neki Barbulović.

U početku škola je imala tri razreda. Kasnije je otvoren i četvrti. Svi učenici učili su u jednoj učionici sjedeći prekrštenih nogu na podu. U prvo vrijeme od knjiga su imali samo bukvar. Te bukvar donosio je iz Užica svake godine u vreći Mićo Kovačević, seljak iz Sokoca, koji se bavio švercom rakije, pa je uzgred švercovao i bukvar. Nastava se svodila na čitanje, pisanje i računanje. Učitelj je vršio ispitivanje na zanimljiv način. Na jednom parčetu papira izbušio bi rupu. Kroz nju je učenik gledao jednim okom na slova u bukvaru i čitao ona koja mu učitelj pokazuje. Tom prilikom nastalo bi nagađanje. Ako učenik ni treći put ne bi pogodio koje je slovo, slijedio je pljusak batina po glavi.

Poslije škole na Sokocu ubrzo su se počele otvarati škole i u susjednim selima. To su bile neke vrste filijalnih škola. U njima su bili učitelji oni koji su s odličnim uspjehom završili školu na Sokocu. Te su škole radile od Mitrovdana do Spasovdana. Nisu se dugo održale. Poslije izvjesnog vremena obustavile su rad po naređenju austro-ugarskih vlasti.

Po pričanju pomenutog Sime Begovića, nastava u tim školama bila je vrlo primitivna. Učitelj je stanovao u istoj sobi koja je služila za učionicu. Nastavu je održavao sjedeći na krevetu, bos, prekrštenih nogu. Pored njega stajala su tri štapa. Najkraćim je dovodio u red učenike iz prve klupe, srednjim one u sredini, a najdužim je tukao one u zadnjim klupama, i to sve ne dižući se s mjesta. Ovo podsjeća na nastavu u muslimanskim sibjan mektebima.

Učitelja su plaćali seljaci u naturi. Bogatiji su davali kozu i jare, siromašniji samo jare, a najsiromašniji kokoš.

Prije okupacije postojala je srpska škola u Višegradu. Jedan od njenih učenika bio je Aleksa Đurović, rođen oko 1855. u Trnvcima. Ova škola primala je pomoć iz Srbije.

Višegradski proto Jefto Đurović, četovođa u ustanku 1876, rođen 1827, »učio je knjigu« kod Dimitrija Vranješevića u Bijelom Brdu.

U Čajniču su Srbi imali svoju školu. Ne zna se tačno kada je osnovana. Prema jednom nedatiranom pismu u Čajniču je bio učitelj Lazar (Lazo) Komadan oko 1820. godine, te bi se moglo zaključiti da je u to vrijeme postojala i škola. Od 1848—1856. bio je učitelj Josif Tano-
vić (Martinović). Jedan od učitelja prije okupacije bio je i Nace Damjanović, zograf iz Velesa. On je bio zaposlen pri gradnji nove pravoslavne crkve u Sarajevu (1868—1872) i pri povratku kući zadržao se u Čajniču jednu zimu kao učitelj.

Interesantan detalj prenijele su zagrebačke »Narodne novine« od 13. oktobra 1865. iz »Svetovida«. Tu se kaže da je arhimandrit Antonije u Čajniču dobio »jedno dijete iz Dečana«, koje ne zna ni riječi srpski, da bude učitelj u Čajniču, a otjerao je bogoslova učitelja, te se ovaj sklonio u Višegrad.

I u Goraždu je postojala srpska škola, samo se ne zna kada je osnovana. Pop Arsenije Popović Kosorić bio je predsjednik crkvene opštine od 1873—1898. U njegovom nekrologu zamjera se što »nije umio sačuvati srpsku školu«.

Prvih decenija XIX vijeka postojala je u Foči srpska škola. Među prvim učiteljima pominje se Fočak Đorđe Prodanović od 1830—1838. Jedan od njenih učenika bio je vojvoda pop Bogdan Zimonjić. Proto Vasilije Pavlović svršio je ovu školu. Isto tako i Gligor Starović, paroh u Avtovcu. U Foči je učio školu i Petar Petrović, rođeni Fočak, od 1848—1850. Kasnije je bio učitelj u svom rodnom mjestu od 1866—1868. Godine 1866. škola je imala 45 učenika. U vremenu od 1868—1873. Srbija je davala vanrednu pomoć ovoj školi.

Jedna od fočanskih medresa u tome vremenu bila je medresa Kukavice Hadži Mehmed-paše. Hercegovački vezir Ali-paša Rizvanbegović (1833—1851) podigao je u Foči medresu s bibliotekom. Jedan od muderisa bio je Salih Nijazija Muftić, kome je Ali-paša 15. muharema 1259. (15. februara 1843) odredio mjesečnu platu od 150 groša.

U Prvom izvještaju o radu Ulema-medžlisa u Sarajevu (štampanom 1932) konstatovano je da je godine 1930. postojalo 18 medresa na području toga Ulema-medžlisa dok su 22 medrese prestale da rade. Između ostalih, radile su: medresa Kukavice Hadži Mehmed-paše u Foči i medresa u Čajniču. Prestale su da rade, pored ostalih, medresa u Višegradu i u Rogatici.

U Foči je postojala i ruždija. Akcija za njeno podizanje počela je 1869. Ruždija je sagrađena godine 1870. priložima naroda. U septembru 1870. spisak prihoda iznosio je 7557 groša i 20 para. Iste godine raspisala je vilajetska školska komisija konkurs za učitelja i poslužitelja ove ruždije. Učitelj je, prema konkursu, primao 330 a poslužitelj 80 groša mjesečno. Ruždija u Foči bila je prva državna svjetovna škola koju su otvorile turske vlasti u tome mjestu.

Zusammenfassung

EINIGE ANGABEN ÜBER DAS SCHULWESEN IN OSTBOSNIEN GEGEN ENDE DER TÜRKENHERRSCHAFT

Der Autor veröffentlicht einige Angaben über das Schulwesen der Mohammedaner und Serben in vier ostbosnischen Kadiluk's (Bezirke) gegen Ende der türkischen Herrschaft (in Rogatica, Višegrad, Čajniče und Foča), als Ergänzung zu der bereits veröffentlichten Studie »Das Schulwesen im nordöstlichen Bosnien in den letzten Jahrzehnten der Türkenherrschaft« (»Clanci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne«, Tuzla, 1958, S. 149—198).